

**Μιχάλη Κουβελά, Διαλεκτική Ψυχολογία.
Στα βήματα του Vygotsky, Ελληνικά Γράμματα,
Αθήνα, 2007, σελ. 311**

Στο βιβλίο αυτό γίνεται μια εμπεριστατωμένη και συνθετική παρουσίαση των ψυχολογικών θεωριών και ερευνών που αναπτύχθηκαν στην πρώην Σοβιετική Ένωση κάτω από την επίδραση του έργου του L. Vygotsky.

Η διδασκαλία, και η εν γένει διάδοση της «πολιτισμικής-ιστορικής θεωρίας» του Vygotsky, αν και τα τελευταία χρόνια γνώρισε μιαν εξαιρετική άνθηση στη Δύση και στη Ρωσία, εξακολουθεί να έχει ένα περιθωριακό χαρακτήρα στην Ελλάδα (όπου η εκδοτική δραστηριότητα είναι προσανατολισμένη προς μιαν «ασύμμετρη» παραγωγή ψυχαναλυτικής, αλλά και συστημικής κλπ φιλολογίας, τελειώς ξεκομμένης, ως επί το πλείστον, από τις πραγματικές ανάγκες των υπηρεσιών που παρέχουν περίθαλψη και φροντίδα σε όσους έχουν προβλήματα ψυχικής υγείας και σωματικής ανικανότητας/αναπηρίας). Ελάχιστα βιβλία του έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά, ενώ στις πανεπιστημιακές σχολές της Ψυχολογίας η διδασκαλία του έχει ένα δυσανάλογα μικρό βάρος μπροστά στο κατακλυσμό των γνωσιακών, συμπεριφοριστικών, ψυχοδυναμικών, ψυχομετρικών, στατιστικών κλπ μοντέλων.

Από την άλλη, σχετικά με την ψυχολογία που αναπτύχθηκε στην πρώην ΕΣΣΔ (δεν αναφερόμαστε στις μεταφράσεις του I. Pavlov και τις σχετικά πιο πρόσφατες του A. Luria), κυκλοφορούσε, από το 1958, η «Σοβιετική Ψυχολογία» της Ακαδημίας Επιστημών ΕΣΣΔ, ενώ το 1988 εκδόθηκε το βιβλίο του Κ. Λεβίτιν *Η διαμόρφωση της προσωπικότητας*.

Στο πρώτο, που αποτελεί κλασικό δείγμα της σταλινικής σχολής, τα κεντρικά σημεία αναφοράς είναι οι Pavlov και Sechenov (εκπρόσωποι της φυσικοεπιστημονικής, «συμπεριφοριστικής» τάξης). Στις 700 περίπου σελίδες του βιβλίου, ο Vygotsky δεν αναφέρεται παρά τρεις φορές (στο κεφάλαιο για την «ψυχική ανάπτυξη των παιδιών») και το όλο περιεχόμενο του βιβλίου είναι τυπικό δείγμα αυτού που ο Vygotsky καταδικάζει, στην προσπάθεια της σύνδεσης του μαρξισμού με την ψυχολογία, ως «μέθοδο παραπομπών»: «δεν θέλω ν' ανακαλύψω, έλεγε, τη φύση της νόησης συρράπτοντας πολλές παραπομπές. Θέλω, αντίθετα, ν' ανακαλύψω πώς πρέπει να χτιστεί η επιστήμη και να προσεγγίσω τη μελέτη της νόησης, αφού έχω μάθει το σύνολο της μεθόδου του Μαρξ»... «μ' άλλα λόγια, να δημιουργήσουμε το δικό μας Κεφάλαιο».

Στο δεύτερο υπάρχει εκτενής αναφορά στον Vygotsky, πράγμα που αντανακλά την αλλαγή του κλίματος, που είχε ήδη αρχίσει από τη δεκαετία του '60, όταν οι συνθήκες στην ΕΣΣΔ (μετά το 20ο συνέδριο του ΚΚΣΕ) επέτρεψαν να βγει το έργο του πρωτοπόρου αυτού ψυχολόγου, ερευνητή και διανοητή, από την καταναγκαστική απόσυρση από το προσκήνιο, στην οποία το είχε υποβάλλει η σταλινική γραφειοκρατία.

Η «κρίση της Ψυχολογίας» (πολύ βαθύτερη σήμερα απ' ό, τι στην περίοδο των αρχών του 20ού αιώνα, όταν καταπιείστηκε μ' αυτήν ο Vygotsky), διατρέχεται πάντα από τη δυσκολία της να αναπαραστήσει

επιστημονικά και να επεξεργαστεί τη σχέση ανάμεσα στο ατομικό, το κοινωνικό και το βιολογικό. Η Ψυχολογία (το ίδιο όπως και η Ψυχιατρική), ως ένα πεδίο διασταύρωσης ιστορικών και πολιτισμικών αντινομιών και αντιφάσεων, καταλήγει πάντα ν' απορροφάται (να «καταβροχθίζεται») από το κυρίαρχο ιδεολογικό σύστημα. Αλλά οι ψυχικές λειτουργίες δεν μπορούν να εξηγηθούν με αναφορά, αναγωγή και εγκλωβισμό στο άτομο. Από την άλλη, ο θετικισμός συνοδεύει μια ψυχολογία που έχει αναχθεί το βιο-λογικό, ενώ ο εμπειρισμός συνοδεύει μια ψυχολογία που έχει αναχθεί στο κοινωνιο-λογικό.

Ο Vygotsky είδε ότι οι ψυχικές λειτουργίες δεν μπορούν να εξηγηθούν ούτε με την αναγωγή τους στην εξωτερική συμπεριφορά του ατόμου, ούτε ως προϊόν κάποιων εσωτερικών δομών και διεργασιών της συνείδησης. Αναζήτησε την εξήγησή τους στις κοινωνικές σχέσεις και στην κοινωνική αλληλεπίδραση. Αναζήτησε την διαλεκτική αλληλεπίδραση ανάμεσα στο κοινωνικό, το ατομικό (ψυχολογικό) και το βιολογικό. Οι κοινωνικές/δι-υποκειμενικές σχέσεις και λειτουργίες αναπτύσσονται μέσω της κοινωνικής πρακτικής (της ενεργητικής, δημιουργικής δραστηριότητας) του ανθρώπου και μέσω της εσωτερίκευσης, μετατρέπονται σε ενδοψυχικές λειτουργίες.

Αλλά για τον Vygotsky, όπως και για τους μαθητές και συνεχιστές του, η επίδραση του κοινωνικού στο ψυχολογικό δεν είναι μια μονόδρομη, μηχανιστική επίδραση, δεν είναι κοινωνιολογικός αναγωγισμός: χρησιμοποιεί τον όρο «διαμεσολάβηση» όχι ως ένα δεσμό διασύνδεσης ενός εξωτερικού ερεθίσματος με μιαν αντίδραση, στη λογική μιας συμπεριφοριστικής προσέγγισης, αλλά ως δηλωτικό της συνολικής δομής μιας δραστηριότητας στο επίπεδο των ανώτερων μορφών της ανθρώπινης συμπεριφοράς, κατά την οποία το άτομο,

με τη δική του δραστηριότητα, αλλάζει την κατάσταση του ερεθίσματος στη διαδικασία της αντίδρασής του σ' αυτό.

Σε αντίθεση με αυτή τη μεθοδολογική προσέγγιση, αυτό που κυριάρχησε στην πρώην ΕΣΣΔ δεν ήταν μια «διαλεκτική ψυχολογία», αλλά η αντικειμενιστική, φυσικοεπιστημονική προσέγγιση, που έλκει την καταγωγή της λιγότερο σε μερικές πλευρές του έργου του Vygotsky και περισσότερο στο έργο του Pavlov.

Είναι φανερό ότι έχει «κυλήσει πολύ νερό στο αυλάκι» που χωρίζει την περίοδο των ποικίλων εγχειριδίων του σταλινικού «ντιαματι», από αυτή στην οποία εμφανίζεται ένα βιβλίο όπως η εν λόγω «διαλεκτική ψυχολογία», που εκθέτει διεξοδικά τα βασικά προτάγματα των θεωριών και των ερευνών του Vygotsky και της επίδρασης που αυτά είχαν σε μια σειρά σοβιετικών ψυχολόγων: είναι, προφανώς, η πτώση του «(αν)υπαρκτού σοσιαλισμού», που αποκάλυψε την πλήρη σαθρότητα του ιδεολογικού του εποικοδομήματος και συμπάρεσε το όλο πλέγμα χειραγώγησης των επιστημών στο όνομα της αναπαραγωγής και σταθεροποίησης της εξουσίας της σοβιετικής γραφειοκρατίας.

Αν και στους σκοπούς της Οκτωβριανής Επανάστασης και όλων αυτών που ξεκίνησαν την οικοδόμηση του πρώτου εργατικού κράτους ήταν η πραγματοποίηση μιας «αλλαγής στις σχέσεις επιστήμης και κοινωνίας», αυτή η αλλαγή δεν πραγματοποιήθηκε, γιατί ήταν συναρτημένη με την οικοδόμηση του σοσιαλισμού, που, για τους γνωστούς ιστορικούς λόγους, ποτέ δεν έγινε ποτέ. Αυτό που έγινε ήταν ότι πολλοί επιστήμονες και καλλιτέχνες είδαν, τότε, τις ρηξικέλευτες ανακαλύψεις, επινοήσεις και οραματισμούς τους να συναντώνται με το κύμα των επαναστατικών ανατροπών και των νέων ιδεών που υπόσχονταν μια ριζικά διαφορετική κοινωνία. Πάνω σ' αυτή τη

βάση προσπάθησαν ν' αναδείξουν τους κοινωνικούς προσδιορισμούς και παραμέτρους της δουλειάς τους, καθώς και την κοινωνική χρησιμότητά της. Σύντομα, όμως, είδαν ότι, στη θέση των «δεσμεύσεων που επέβαλλαν τα συμφέροντα του κεφαλαίου», επιβλήθηκαν τα συμφέροντα της ανερχόμενης (και αργότερα παγιωμένης) εξουσίας της γραφειοκρατίας, πράγμα που είχε ως συνέπεια μια νέου τύπου αλλοτρίωση, αφομοίωση και ενσωμάτωση, ή πνίξιμο και εξόντωση, των ανεξάρτητων φωνών και επιβολή μιας ιδεολογικής λειτουργίας σε βάρος της ανεξάρτητης έρευνας και δημιουργίας (επιστημονικής ή καλλιτεχνικής).

Όστόσο, δεν είναι παρά ενάντια στα θέσφατα ενός πλήρως εκχυδαϊσμένου («ιδιαιλεκτικού υλισμού») που αναπτύχθηκε η δουλειά επιστημόνων και διανοητών, όπως ο Α. Λυβία και άλλοι, με όλη την επιστημονική της εγκυρότητα και αυθεντικότητά. Όσο για τον Vygotsky, το πόσο ενοχλητικό ήταν το έργο και η μέθοδός του, οι δρόμοι που άνοιγε για μια πρωτότυπη συνάντηση των αναζητήσεων στην Ψυχολογία με το μαρξισμό και την κοινωνία, φαίνεται όχι μόνο από την αποσιώπηση στην οποία καταδικάστηκε, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '60, αλλά και από τη λογοκρισία που υπέστη, σε Δύση και Ανατολή (Ρωσία), στην πρώτη περίπτωση με την παράλειψη των αναφορών του στους Μαρξ, Ένγκελς και Πλεχάνωφ (όπως αναφέρει και ο Μ. Κουβελάς) και στη δεύτερη με την απάλειψη των πολλών παραπομπών που κάνει στον Τρότσκι, στα βιβλία του «Παιδαγωγική Ψυχολογία» και «Ψυχολογία της Τέχνης» (όπως αναφέρει ο Μ. Δαφέρμος, 2002).

Σε κάθε περίπτωση, το έργο του Vygotsky και της επιστημονικής παράδοσης που ενέπνευσε είναι γεμάτο από πρωτότυπες και πρωτοποριακές ιδέες, πολλές από τις οποίες είναι φορείς σημαντικών, όχι

μόνο επιστημονικών, αλλά και κοινωνικών και πολιτισμικών σημασιών. Ανάμεσά τους, η αντίληψη για τη «Ζώνη Επικείμενης Ανάπτυξης» (δηλαδή, τη δυναμική σχέση ανάμεσα στην πραγματοποιημένη και στην επικείμενη ανάπτυξη, ανάμεσα στην αποκτημένη γνώση και την αναπτυσσόμενη σκέψη – έννοια εξαιρετικά σημαντική για την κατανόηση της ανάπτυξης του παιδιού), αλλά και η αντίληψή του για την κοινωνική σημασία της αναπηρίας (η αναπηρία ως κοινωνική κατηγορία και όχι ως ατέλεια ή ελλειμματικότητα) – ιδέες που, ακόμα και σήμερα, αποτελούν ένα ζητούμενο για τα συστήματα παροχής υπηρεσιών και φροντίδας. Η δεύτερη, μάλιστα εκ των δύο εξακολουθεί ν' αποτελεί ένα ζητούμενο για την κατεστημένη, ψυχιατρική και τις υπηρεσίες ψυχικής υγείας γενικότερα, καθώς αυτές δομούνται, θεωρητικά και πρακτικά, στη βάση μιας λογικής που αντιλαμβάνεται τη διαφορετικότητα ως κατωτερότητα και τον σωματικά ανάπηρο, ή τον ψυχωτικό ασθενή, ως εγγενώς ελλειμματικό, ως «κάτι λιγότερο» από «κανονικό άνθρωπο» (μια αντίληψη που διέτρεχε, μέσα στα ίδια τα διαγνωστικά της συστήματα, την άκρως δυσφημισμένη σοβιετική ψυχιατρική – γνωστή στη λειτουργία της ως θεραπευνίδα των κατασταλτικών μηχανισμών σοβιετικού κράτους).

Η κρίση της Ψυχολογίας δεν ξεπεράστηκε, φυσικά, από τον Vygotsky και τη σχολή του. Αυτό που έκανε ήταν να διατυπώσει τους όρους κάτω από τους οποίους αυτή η κρίση μπορεί, ακόμα και σήμερα, να γίνεται περισσότερο κατανοητή, στη βάση της εγκαθίδρυσης της διαλεκτικής σχέσης υποκειμένου-αντικειμένου. Όπως λέει και ο Μ. Κουβελάς, «η διαλεκτική ψυχολογία συγκροτεί ένα ενιαίο και ανοιχτό σύστημα διαθέσιμων ψυχολογικών γνώσεων, το οποίο καθίσταται δυνατό μόνο όταν η θεωρία αντανάκλα σωστά την πραγματικό-

τητα). Θα ήταν, επομένως, ακριβέστερο αν λέγαμε ότι το ζήτημα μιας «διαλεκτικής ψυχολογίας» (ή «επιστημονικής ψυχολογίας», όπως έλεγε ο Λένιν) είναι ένα ακόμα ζητούμενο. Ότι με την «πολιτισμική-ιστορική θεωρία» τέθηκαν ορισμένα βασικά

μεθοδολογικά θεμέλια για την μελλοντική έρευνα, ενώ, ταυτόχρονα, άνοιξαν νέες αντιφάσεις σε ανώτερο επίπεδο.

Θ. Μεγαλοικονόμου